АҢДАТПА

«8D04202 – Теориялық құқықтану» білім беру бағдарламасының ғылыми-педагогикалық бағыты бойынша философия докторы (Ph.D.) дәрежесін алу үшін ұсынылған Сабитов Куаныш Алимханулының «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржылық қызметінің конституциялық-құқықтық негіздері» тақырыбындағы диссертациясына

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертация Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарын қаржыландырудың конституциялық-құқықтық негіздерін зерттеуге арналған

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасының Конституциясы елде жергілікті өзін-өзі басқарудың қалыптасуы үшін аса маңызды негізді белгіледі. Қазақстан Республикасының Негізгі Заңы жергілікті өзін-өзі басқару институтын белгілеп қана қоймай, 4-баптың 1-тармағында «Қазақстан халқы – мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы және Егемендіктің иесі» деп бекітті. Ал Қазақстан Республикасы Конституциясының 91-бабының 1 және 2-тармақтарында «Қазақстан Республикасында жергілікті маңызы бар мәселелерді тұрғын халықтың дербес шешуін қамтамасыз ететін жергілікті өзін-өзі басқару танылады. Жергілікті өзін-өзі басқаруды тұрғын халық тікелей, сондай-ақ мәслихаттар және халық топтары жинақы тұратын аумақтарды қамтитын жергілікті қоғамдастықтардағы басқа да жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырады» деп белгіленген.

Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару жария биліктің ажырамас бөлігіне айналып келе жатқаны айқын байқалады. Қазақстан Республикасының өтпелі даму кезеңінде республикадағы ЖӨӨБ жүйесінде қалыптасатын қоғамдық қатынастарды конституциялық-құқықтық реттеудің оны қалыптастырудың, тиімді дамытудың объективті қажеттіліктеріне және олардың тиісті қаржылық негіздеріне сәйкес келмеу проблемалары анық көрінді. Республикадағы ЖӨӨБ-ті және оның тиісті қаржылық негіздерін тұрақты құқықтық реттеудің болмауы осы тақырып бойынша іргелі ғылыми зерттеулерге жоғары сұраныс бар екенін көрсетеді.

Қазақстан Республикасы бастан кешіруді жалғастырып отырған терең жүйелі конституциялық-құқықтық өзгерістер мемлекеттік-биліктік қатынастар саласында белсенді ғылыми қолдауды және іргелі зерттеулер жүргізуді, республикадағы ЖӨӨБ-ті және оның тиісті қаржылық негіздерін тұрақты құқықтық реттеуді талап етеді.

Билік жүйесін кең ауқымды мемлекеттік қайта құру деңгейінде де, оларды конституциялық бекіту және дамыту деңгейінде де ЖӨӨБ жүйесін құру мен жетілдірудің барлық резервтері әлі толық пайдаланылған жоқ. Бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының негізіне алынған қоғамдық-саяси және конституциялық-құқықтық тұжырымдамаларды нақты тәжірибе мен мемлекеттік құрылыс перспективаларын ескере отырып түзету үшін оларды терең талдаудың шұғыл қажеттілігін туындатады. Бұл проблемаға жүгіну сондай-ақ конституционализм теориясының даму серпінімен, ЖӨӨБ-ті дамыту, республикадағы ЖӨӨБ-ті және оның тиісті қаржылық негіздерін тұрақты құқықтық реттеу проблемасы бойынша жаңа ақпараттың жинақталуымен, қолда бар мемлекеттік-құқықтық зерттеулерде оның жеткіліксіз әзірленуімен, проблеманы жаңа қырлардан зерттеу қажеттілігімен байланысты.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі сондай-ақ орталықтандырылған одақтық басқарудан өзіндік конституциялық негізі және ЖӨӨБ қызметінің саяси-құқықтық әдістері бар қазіргі Қазақстан Республикасының демократиялық режимін орнықтыруға өтпелі кезеңнің өзіндік ерекшелігімен түсіндіріледі. Саяси режимді демократияландыру қажеттілігі, билікті бөлу базалық қағидаттарына негізделген жаңа конституциялық негіздерді құру және бекіту, парламентаризмді енгізу және дамыту да ЖӨӨБ жүйесін конституциялық-құқықтық реттеудің, республикадағы ЖӨӨБ-ті тұрақты құқықтық

реттеудің және оның тиісті қаржылық негіздерінің қазіргі отандық тәжірибесін зерттеуге түрткі болды.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық зерттеудің мақсаты ЖӨӨБ органдарының қаржылық қызметінің конституциялық-құқықтық негіздерін кешенді талдауды жүзеге асыру, негізгі проблемаларды анықтау және Қазақстандағы олардың қаржылық қызметінің инновациялық құқықтық базасын қалыптастыру бойынша тиісті ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Қойылған зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін мынадай міндеттер айқындалды:

- Қазіргі конституциялық-құқықтық тәсілдерді, халық билігі қағидаттарын және оның қызмет етуінің ұйымдық-қаржылық негіздерін ескере отырып, жергілікті өзін-өзі басқару ұғымын нақтылау және тұжырымдау;

- Жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржы-экономикалық негіздерін зерттеу және IV деңгейлі бюджеттер реформасының Қазақстан Республикасындағы фискалдық орталықсыздандырудың дамуына ықпалын бағалау;

- Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың шетелдік және отандық тәжірибесін зерттеу және жергілікті бюджеттердің қаржылық дербестігін нығайту, бюджетаралық қатынастарды жетілдіру және Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды жүзеге асыруға халықтың қатысуын кеңейту бойынша ұсынымдар әзірлеу;

- Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржы-экономикалық негіздерін заңнамалық реттеуді жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу;

- Жергілікті қоғамдастықтардың қаржылық дербестігін нығайту, коммуналдық меншікті дамыту және фискалдық орталықсыздандыру тетіктерін жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу үшін шетелдік тәжірибе мен жергілікті өзін-өзі басқарудың қазақстандық практикасына талдау жүргізу;

- Теориялық-құқықтық негіздерді, конституциялық-құқықтық реттеуді және жергілікті өзін-өзі басқарудың қызмет ету практикасын талдау негізінде Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің және оның қаржы-экономикалық негіздерінің тиімділігін айқындайтын факторларды зерттеу, сондай-ақ оларды одан әрі жетілдірудің негізгі бағыттарын анықтау.

Диссертациялық зерттеудің объектісін: ЖӨӨБ органдары мен олардың қаржылық негіздерінің конституциялық-құқықтық жүйесі, ЖӨӨБ институттарын қалыптастыру саласында туындайтын конституциялық-құқықтық қатынастар және жанама түрде қызмет ететін жергілікті мемлекеттік билік және басқару органдары құрайды.

Зерттеудің әдіснамасы мен әдістемесі - объективті шындықты тану әдістері; мемлекет және құқықтың жалпы теориясының, конституциялық және әкімшілік құқықтың, мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару теориясының әдіснамалық ережелері; теориялық талдаудың арнайы әдістері – салыстырмалы-құқықтық, жүйелік-құрылымдық, экономикалық-құқықтық; логикалық танымның негізгі әдістері - талдау, синтез, жалпылау, сондай-ақ тарихи, нақты-социологиялық, теориялық-эксперименттік әдістер, мониторинг, сұхбат жүргізу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертация отандық заң ғылымындағы ЖӨӨБ органдарын қаржыландырудың теориялық және әдіснамалық проблемаларына арналған Қазақстан Республикасындағы алғашқы кешенді зерттеу болып табылады.

Диссертациялық зерттеудің жаңалығы сондай-ақ Қазақстандағы ЖӨӨБ жүйесін және оның қаржылық негіздерін қалыптастырудың теориялық және практикалық проблемаларына кешенді және жүйелі зерттеу жүргізілгенімен; ЖӨӨБ-ті және оның қаржылық негіздерін дамыту ісінде мемлекеттік лауазымды адамдардың конституциялық-құқықтық жауапкершілігін нақты бекіту қажеттілігі негізделгенімен; жұмыста қазақстандық ЖӨӨБ жүйесін және оның қаржылық негіздерін оңтайландыру үшін практикалық маңызы бар қорытындылар ұсынылып, ұсыныстар әзірленгенімен; қаржылық негіздерді оңтайландырудың тұжырымдамалық моделі ұсынылғанымен айқындалады.

Зерттеудің алынған нәтижелерінің теориялық және практикалық маңыздылығы тұжырымдалған теориялық ережелер мен ұсынымдардың одан әрі зерттеулер үшін негіз бола алатынында, оның нәтижелерін жергілікті басқару туралы арнайы заңнама нормаларын жетілдіру процесінде қолдану мүмкіндігінде көрінеді. Жасалған қорытындылар жергілікті өзін-өзі басқару органдарының неғұрлым жоғары қаржылық дербестігін қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік ден қоюдың жаңа шараларын негіздеуге негіз бола алады, сондай-ақ өңірлердегі жағдайды жақсартуды одан әрі жоспарлау кезінде жоғары және орталық мемлекеттік басқару органдарының қолдауына ие болуы мүмкін.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Зерттеуде «жергілікті өзін-өзі басқару» ұғымы Конституция кепілдік берген, биліктің халыққа, жергілікті қоғамдастық мүшелеріне тиесілігін, сондай-ақ халықтың осы билікті өзінің егемен еркі мен заңды мүдделеріне толық сәйкес еркін жүзеге асыру құқығын, нақты мүмкіндігін және қабілетін белгілейтін, ЖӨӨБ нысандарын пайдаланып, жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілді және атқарушы органдарын қалыптастыра отырып, қажетті материалдық-техникалық және қаржылық негіздерге ие болуды көздейтін норма ретінде тұжырымдалды;

2. Қазақстан Республикасындағы IV деңгейлі бюджеттер реформасы фискалдық орталықсыздандыруды дамытудың аса маңызды кезеңі болып табылатыны және жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуде жергілікті қоғамдастықтардың дербестігін арттыру үшін алғышарттар жасайтыны негізделді;

3. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржылық дербестігін кеңейту жергілікті бюджеттердің өзіндік кірістерінің үлесін ұлғайту, жергілікті салықтар мен алымдардың тұрақты көздерін жергілікті өзін-өзі басқару органдарына бекіту, өңірлік айырмашылықтарды ескере отырып бюджетаралық теңестіру жүйесін жетілдіру, жергілікті бюджеттердің ашықтығы мен айқындығы тетіктерін дамыту және қоғамдық тыңдаулар, бастамашыл бюджеттеу және жергілікті референдумдар арқылы азаматтардың жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге қатысуын кеңейту жолымен тиімді жүзеге асырылатыны туралы қорытынды жасалды;

4. ЖӨӨБ органдарының функциялары мен өкілеттіктері және оларды тиісінше қаржылық қамтамасыз ету, осы тұрғыда мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару органдары лауазымды адамдарының құқықтық жауапкершілігі туралы нормалар нақты жазылған «Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржы-экономикалық негіздері туралы» заң жобасын әзірлеу және қабылдау қажеттілігі туралы ереже негізделді;

5. Жүргізілген талдау берілетін өкілеттіктер мен жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық ресурстары арасындағы теңгерімсіздікті анықтауға мүмкіндік берді. Ауылдық округтер мен өзге де аумақтық қоғамдастықтардың қаржылық дербестігінің материалдық негізі ретінде жергілікті өзін-өзі басқарудың коммуналдық меншік институтының маңыздылығы белгіленді. Одан әрі фискалдық орталықсыздандыру қажеттілігі дәлелденді. Халықаралық тәжірибе жергілікті өзін-өзі басқарудың орнықты дамуы тұрақты өзіндік кіріс базасы және бюджет қаражатын басқарудағы дербестік болған жағдайда ғана мүмкін екенін көрсетеді;

6. Қазақстан Республикасындағы ЖӨӨБ жүйесі мен оның қаржылық негіздерін дамытудың негізгі факторлары мен жолдары анықталып, негізделді, олар: Конституция мен заңдардың тұрақтылығы; тиімді демократиялық ЖӨӨБ жүйесі; азаматтардың демократиялық саяси құқықтары мен бостандықтары; мемлекеттік билік жүйесінің, жергілікті мемлекеттік билік органдары жүйесінің және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының оңтайлы ұйымдастырылуы; жергілікті мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы функциялар мен өкілеттіктердің нақты ажыратылуы; тиімді бюджетаралық қатынастар; XXI ғасырдың құзыретті менеджер-басқарушы кадрлары; мемлекеттік басқару органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару

органдарының, олардың басшы лауазымды адамдарының нақты және тиімді құқықтық жауапкершілігі.

Ізденушінің жеке үлесі. Диссертациялық жұмыстың барлық нәтижелері автордың жеке қатысуымен алынды. Диссертант зерттеу тақырыбы бойынша әдеби деректерге талдауды, социологиялық сауалнаманы, зерттеу нәтижелерін өңдеу мен талдауды, диссертация қолжазбасын жазу мен рәсімдеуді өз бетінше жүргізді. Диссертация авторы «Қазақстан Республикасында 2026 жылдан 2030 жылға дейінгі кезеңге мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру және жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту» стратегиясы жобасының, «Жергілікті өзін-өзі басқару туралы» заң жобасының авторларының бірі болып табылады.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы мынадай жарияланымдарда көрініс тапты, олардың ішінде Scopus-та индекстелетін басылымдардағы 2 мақала, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдардағы 4 мақала және халықаралық ғылыми-практикалық және ғылыми-теориялық конференциялар материалдарындағы 5 жарияланым бар:

1. Айтхожин, Р.В. Тен, К.А. Сабитов. Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару: жай-күйі, проблемалары, шешімі // Заң ғылымдарының докторы, профессор, конституциялық, халықаралық құқық және кеден ісі кафедрасының меңгерушісі, РЖҒА академигі Айтхожин К. К.-ның 70 жылдығына арналған «Қазіргі жағдайдағы мемлекет пен құқықтың өзекті мәселелері» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары / Қонаев Университеті / Алматы қ., 2023. 367-372 б.;

2. Айтхожин К.К., Ракимбаев Э.Н., Сабитов К.А. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқарудың инновациялық жүйесін қалыптастырудың тұжырымдамалық негіздері. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының «Ғылым» халықаралық журналы. / №3 (82) / (2024 жылғы қыркүйек). 153-159 б.;

3. Сабитов К.А., Алибаева Г.А., Ракимбаев Э.Н. Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі терминологияның арақатынасы туралы. Терминдерді дефинициялау. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. / Серия: Құқық / 148-том № 3 (2024). 239-248 б.;

4. Айтхожин К.К., Алибаева Г.А., Сабитов К.А. Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару: қазіргі шындық және болашақ. «Өзбекстан Республикасындағы қоғам мен мемлекетті жаңғыртудың конституциялық-құқықтық негіздері» халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдар жинағы (Tashkent International University, Ташкент, Өзбекстан, 2024 жылғы 10 желтоқсан). 312-322 б.;

5. Kuanysh Sabitov, Gulnar Alibayeva, Erkinbek Rakimbayev, Kabdulsamikh Aitkhozhin, Adam Szaflarski. Қазақстан үшін Жергілікті өзін-өзі басқарудың Еуропалық хартиясын қолдану перспективалары: Германия мен Польша тәжірибесі. Public Policy and Administration. 2025, Vol. 24, Nr. 1, p. 100-117 (Mykolo Romerio Universitetas / Lithuania) DOI: Мемлекеттік саясат және басқару / Құқық / Әлеуметтану ғылымдары. 100-117 б.

6. Сабитов К.А. Құқық қорғау органдары мен қоғамның қарсы іс-қимыл жөніндегі ынтымақтастығындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функциялары. Жаңа жаһандық шындықтағы Қазақстанның құқық қорғау жүйесі: жай-күйі, реформалар, даму. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары (2025 жылғы 11 сәуір) / Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы. 168-172 б.;

7. Ракимбаев Э.Н., Сабитов К.А. Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының құқықтық негіздерін дамыту. «Мемлекеттік билік органдарының азаматтық қоғам институттарымен

өзара іс-қимылының қазіргі проблемалары» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары / Нархоз Университеті, Алматы қ. 297-303 б.;

8. Айтхожин К.К., Алибаева Г.А., Сабитов К.А. Жергілікті өзін-өзі басқару халықтың жария билігін жүзеге асыру нысаны ретінде. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының «Ғылым» халықаралық журналы. / № 2 (85) / 2025 жылғы маусым. 167–171 б.

9. Бекбаев Е.З., Сабитов К.А. Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдары. Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы — Вестник» ғылыми журналы. № 2 (88) / 2025 жылғы 23 маусым. 65–70 б.

10. Kuanysh Sabitov, Gulnar Alibayeva, Erkinbek Rakimbayev, Kabdulsamikh Aitkhozhin, Yerzat Bekbayev. Жергілікті өзін-өзі басқарудағы орталықсыздандыру мен өкілеттіктерді бөлудің салыстырмалы талдауы: Қазақстан және Еуропа. Khazanah Hukum by UIN Sunan Gunung Djati Bandung. 2025. Vol. 7, No. 2. P. 255–275. (Kota Bandung, Indonesia).

11. Бекбаев Е.З., Сабитов К.А. «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару туралы» Заңның жаңа жобасының ерекшеліктері. «Қазақстан Республикасындағы мемлекет және жергілікті өзін-өзі басқару: қазіргі жай-күйі, проблемалары, перспективалары» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. Қонаев Университеті, Алматы қ. 41–49 б.